HRVATSKI NACIONALNI I DRŽAVNI IDENTITET I KONTINUITET

KONTINUITET ILI DISKONTINUITET: KASNA ANTIKA - RANI SREDNJI VIJEK?

NENAD CAMBI

Ispitivanje kontinuiteta ili diskontinuiteta tipično je arheološki pristup u tumačenju slijeda civilizacija, jer je to za arheologiju iznimno važno pitanje. Kontinuitet i diskontinuitet se kao fenomen pojavio kada su stratigrafska iskapanja postala obvezna i legitimna arheološka metoda, bez obzira je li riječ o istraživanjima prahistorijskih, protohistorijskih, antičkih ili srednjovjekovnih lokaliteta. Stratigrafska su arheološka iskopavanja pokazala da nisu rijetke sterilne međufaze koje jasno razdvajaju dva kulturna sloja. Sterilni sloj nedvosmisleno pokazuje da između dva sloja nije bilo izravnoga kontakta, nego da se život nastavio poslije stanovita vremenskog prekida. Takvi međuslojevi obično pokazuju nasilno zamiranje života (požar, potres, uništavanje). Međutim slojevi s izravnim kontinuitetom pokazuju da je prekid izazvan nekim razlozima koje doduše valja objasniti, ali su dodiri nositelja ipak utvrdivi. Slojevi i s kontinuitetom i s diskontinuitetom utvrđeni su na primjer već prilikom istraživanja egejskih civilizacija.[1] Kontinuitet ili diskontinuitet može se pojaviti kao pitanje i u svim vidovima ljudske djelatnosti i društvenoga života, a ne samo u arheologiji.

Ako među slojevima postoji kontinuitet, tada istraživanja gotovo redovno pokazuju postojanje civilizacijskih veza, trajanja tradicija i neprekinuti razvitak. Ako se pak radi o diskontinitetu, tada se život obnavlja neovisno o prijašnjim razdobljima i novi sloj sadrži različite karakteristike. Arheološka iskopavanja sama po sebi bez povijesnih izvora ipak teško mogu dokazati etnički, društveni ili političko administrativni kontinuitet, osobito ako je riječ o agrafskim civilizacijama. Međutim, ako je riječ o civilizacijama koje su poznavale pismo, tada nalaz nekoga natpisa, grafita ili sl. može pružiti i znatno više nego sami slojevi, odnosno drugi arheološki materijal ili situacija pa ma koliko veliki i važni bili.[2] Naravno da je to onda izvor prvoga reda, jer je stigao bez posrednika ili posredne interpretacije kao što je često slučaj u povijesnim vrelima.

Arheološki pristup, fascinantni rezultati pa i terminologija inficirali su i druge povijesne znanosti. Međutim, u ostalim povijesnim znanostima pitanje kontinuiteta nije ipak tako izraženo i pojavljuje se razmjerno tek od nedavno. U mnogim povijesnim priručnicima,

1) Usp. na primjer P. Demargne, *Naissance de l art grec,* Paris 1964, str. 1 i d.

knjigama i raspravama je o slijedu događanja među razdobljima najčešće malo riječi. Očito je da su istraživači ipak osjećali povezanost pojedinih perioda na jednom te istom životnom prostoru koji mora imati utjecaja na povijesna zbivanja. Na primjer F. Šišić još je godine 1925. gotovo trećinu knjige *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* posvetio prijašnjim razdobljima, jer je očito da hrvatska povijest nije nastala bez oslonca na prahistoriju i antiku bez obzira na to što to izričito ne navodi.[3] Kasniji se priručnici znatno manje nadovezuju na prijašnje razdoblje, ali su sve izražajnije i dublje postavljali pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta.[4]

Zadaća ovoga izlaganja jest pridonijeti spoznaji i ponuditi osobna razmišljanja o pitanju kontinuiteta ili diskontinuiteta na crti kasna antika rani srednji vijek na hrvatskim područjima. Kad je riječ o jednom razmjerno velikom području i kad se radi o dvije tako značajne epohe, teško je dati decidirani odgovor postoji li među njima kontinuitet ili zjapi diskontinuitet. Da bi se o tome uspješno raspravljalo, nužno je temeljito razmotriti raznovrsne političko-povijesne aspekte, društvene odnose, stanovništvo, kulturu i dr., a pitanje je je li čak i tada moguće dati valjan odgovor. Ovdje, naravno, neće biti moguće sve to temeljito ispitati nego će biti dane tek neke naznake i pravci u kojima tek trebalo dublje i dalje ispitivati. Ovo je zapravo samo poticaj za daljnja ispitivanja.

Prije svega valja razmotriti povijesna zbivanja na širem mediteranskom arealu i u takav kontekst dovesti događaje u hrvatskim područjima. Oko godine 600. na čitavom se Sredozemlju događaju prijelomne promjene na političkoj karti i u društvenim odnosima. Langobardi godine 568. ulaze u Italiju i osnivaju Langobardsku državu.[5] Papinska se država uspijeva otrgnuti tome zagrljaju i održati svoj neovisni kontinuitet. Franci su već u V. st. osnovali svoju državu zapadno od Alpa.[6] U slučaju Franaka s pravom se može govoriti da su se izravno nadovezali na galo-rimsku civilizaciju. Francuski istraživači i francusko javno mnijenje kao tvorbene priznaju i germanski i galo-rimski element u nacionalnom i civilizacijskom identitetu, a emotivni i popularni naboj kao da stremi onom najstarijem. Perzijski, a zatim i arapski prodor na Istoku bitno je suzio prostranstvo i snagu Bizanta, ali carstvo još uvijek živi i funkcionira na velikom prostoru i do XIV. st. je nositelj kontinuiteta antike i najdjelotvorniji prenositelj prijašnjih civilizacijskih dostignuća.[7] Još prije Muhamedove smrti Arapi su se približili Sredozemlju, a nedugo zatim osvojili Egipat i Sjevernu Afriku te prešli Gibraltarski tjesnac.[8] Iako su Bizant iscrpile dugotrajne borbe s Perzijancima, kontinuitet je i na osvojenim područjima još neko doba ipak ostao neokrnjen. Sjeverne dijelove Ilirika još prije kraja Justinijanova doba napadaju

2) Usp. tako ovdje nasumce izabran spomenik, natpis na rimskoj teguli s grčkim natpisom iz doba opsade Sirmija. *Muzeopis 1846-1996,* Zagreb 1996., str. 128, br. 185. Tu je navedena i starija literatura.

3) F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* Zagreb 1925. Prethrvatskim razdobljima pripada prvih 175 stranica. Taj je dio podijelio u 5 poglavlja (I. Pozorište hrvatske historiografije; II. Predhistorijska tisućljeća i njihova kultura; III. Iliri i Kelti. Borbe s Rimljanima; IV. Rimsko vladanje i kultura; V. Spoljašnji događaji i Sceba naroda).

4) T. Macan, *Povijest hrvatskoga naroda,* Zagreb 1992. (I. izdanje 1971.) starija razdoblja obuhvaćena su na 15 stranica; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku,* Zagreb 1975. (dr. izd.), str. 99-125; N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske,* Zagreb 1994. str. 9-10; str. 12-13; I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek,* Zagreb 1995., str. 50-75. U Goldsteina upravo i poglavlje *Kontinuitet ili diskontinuitet?* (str. 112-115).

5) I. Goldstein, *Bizant na Jadranu,* Zagreb 1992, str. 68 i d.

6) R. Latouche, *Gaulois et Francs de Vercingetorix a Charlemagne,* Paris-Grenoble 1965., str. 210 i d.

7) G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije,* Beograd 1969., str. 104 i d.

8) Isti, str. 125 i d.

Avari. Ključni je događaj pad Sirmija godine 582.[9] U VII. st. neprekidno jačaju avarsko slavenski upadi na čitav prostor s izrazitom tendencijom slavenskoga naseljavanja prostora. Kulminacija je tih događanja opsada Konstantinopola godine 623.[10] Papa Ivan IV. (godine 640.-642.) u naše krajeve šalje opata Martina s preciznom zadaćom otkupa zarobljenika i prikupljanja kosti dalmatinskih mučenika i istarskog konfesora Maura.[11] Tako definirana zadaća pokazuje da više nema stare vlasti na istočnom Jadranu i da Papa posjedovanjem relikvija lokalnih svetaca svoj zavičaj želi vezati uz zapadno kršćanstvo.[12] Pri tome se ovdje ne ulazi u meritum onoga što je poslanik doista uspio odnijeti u Rim. U nešto kasnije doba počinje proces stvaranja država na sjeveru i zapadu Europe. Tako da je to doista doba rađanja srednjovjekovne Europe kad se težite zbivanja postupno prenosi prema sjeveru.

Zanimljivo je da se i crkveni pisci poslije apostolskih otaca razdvajaju na one do VII. ili prve polovice VIII. st. i one kasnijih vremena.[13] Naime, na Istoku spisi crkvenih otaca (patristi) završavaju s Nikolom Damaščaninom godine 749., a na Zapadu ili s Izidorom Seviljskim 636. ili čak još kasnije smrću Bede Časnoga 735.[14] Iako je riječ tradicionalnim i znanstvenim podjelama, one ipak odražavaju drevnu spoznaju da s tim stoljećima završava stari svijet. Zato nije neobično što se obično uzima da kasna antika prestaje s ranim VII st. na cijelom Sredozemlju.[15] Dakako da to ne podrazumijeva da je veza s antikom posve prekinuta.

Generalno govoreći sve bi gore izneseno upućivalo na prestanak jedne epohe i početak druge, a to bi značilo i diskontinuitet u odnosu na prethodno razdoblje, ali bi takav zaključak ipak bio suviše pojednostavljen, jer je zasnovan samo na povijesno-političkim zbivanjima, što nikako ne znači da nastupa nešto posve novo i različito.

Kulturološki kontinuitet najviše ovisi o gradovima, ali ne samo o kontinuitetu zdanja nego i pučanstva. U Istri se smije govoriti o izravnom kontinuitetu više manje svih antičkih gradova, osobito najvažnijih Pule[16] i Poreča.[17] Oni očito nisu tada doživjeli veću kataklizmu i nastavili su živjeti na starim mjestima i zadržali antičku urbanu strukturu, uz karakteristične pojave srednjovjekovnoga sužavanja komunikacija i neznatno zakrivljavanje strogo ortogonalnih pravaca (Poreč).[18] Novo urbanističko poimanje uključivalo je mijenjanje položaja i restrukturiranje glavnih urbanih sadržaja i zapuštanje brige za dotokom pitke i odvodom otpadne vode. Dakako da to ne vrijedi samo za istarske gradove. To je općenita pojava. Dok je Poreč imao novoplanirani oblik rimskoga grada bez utjecaja ranijega naselja,

9) Usp. detaljan opis događanja oko Sirmija: F. Šišić, o.c. str. 218 i d. s izvorima navedenim u bilj. 49.

10) F. Šišić, o.c. str. 233 i d. Izvori u bilj. 74.

11) *Liber pontificalis I, ed. Duchesne I,* Paris 1886., 262.

12) E. Dyggve, *History of Salonitan Christianity,* Oslo 1951., str. 84; napisao je nekoliko nadahnutih misli.

13) J. Šagi Bunić, *Povijest kršćanske literature,* Zagreb 1976., str. 35 i d.

14) *Suvremena katolička enciklopedija,* Split 1998., s.v. apostolski oci str. 44 i d (J. F. Kelly) te s.v. crkveni oci str. 152 (J. Dillon).

15) Nijedan od priručnika starokršćanske arheologije (O. Maruchi, P. Testini, F.W. Deichmann, R. Krautheimer R. Milburn itd) ne ide najčešće "preko" VII. st. *Dizionario patristico e di antichita cristiane,* ed. Marietti (Casale Monferrato) I, 1983., s.v. archeologia cristiana (H. Brandenburg) uzima okruglo godinu 600. kao granicu. G. Koch, *Fruchristliche Kunst. Eine Einfuhrung,* Stuttgart, Berlin, Koln 1995., str. 9, navodi langobardsko osvajanje Italije 568. i pisma pape Grgura Velikoga kao prekretnice.

16) M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu,* Zagreb 1976., str. 134, sl. 75.

17) Isti, str. 129, sl. 66.

18) Isti, str. 247.

Pula je stariji dio histarske gradine ugradila u osnovu svoga urbanizma. Naravno da je na novosagrađenim dijelovima upotrijebljena rimska ortogonalna matrica komunikacija. I manji istarski gradovi, posebice oni na brežuljcima, zadržali su poziciju i osnovni raspored koji nastavlja još prahistorijsku matricu.[19] Neka su od tih naselja preživjela do danas a neka su se ipak ugasila.

Kad je riječ o dalmatinskim gradovima, valja voditi računa o njihovoj različitoj sudbini. Neki gradovi nastavljaju živjeti na istoj lokaciji bez razaranja ili napuštanja. To se odnosi na *Jader*[20] i *Tragurium,*[21] koji su nastavili izvornu gradsku matricu, iako je, naravno, srednji vijek ostavio znatnoga traga.[22] Očuvano je i dosta antičkoga zidovlja u kasnijim kućama. U srednjem vijeku *Aenona* (Nin) se ruralizira, što se osobito vidi po načinu života u rimskim kućama i zapuštanju starijih civilizacijskih dostignuća, ali su se osnovne značajke i romansko ime ipak očuvali unatoč povremenom boravku hrvatskoga kralja.[23] Neki su gradovi, doduše, porušeni, ali se premještaju na novu lokaciju (*Salona*-Split[24] i *Epidaurum*-Dubrovnik[25]). Međutinm, i te su lokacije stare, jer su tu postojale značajne kasnoantičke naseobine koje su novima dale i ime (*Spalatum*-Split, *Rausium*-Ragusa). Ti gradovi, unatoč kontinuiranoga rasta, do danas jasno pokazuju staru urbanu matricu. Sigurno su najznačajniji ostatci preživjeli u Splitu gdje se i danas vide impozantne strukture Dioklecijanove rezidencije. To je zdanje udarilo takav pečat i u urbanizmu i u arhitekturi kao ni u jednom drugom gradu, što je posve shvatljivo s obzirom na njegovu monumentalnost i iskoristivost. Neki gradovi pak propadaju, ali se obnavljaju na istom mjestu i čuvaju predrimska imena (*Senia*,[26] *Scardona*[27]). Pri tome je stara osnova ipak pretrpjela znatne izmjene. S druge strane neki se gradovi na obali više nikad nisu obnovili (*Narona*),[28] a u unutrašnjosti, na širem području Like i drugih hrvatskih oblasti gotovo su svi propali. Mnogi su od njih na takav način uništeni da se nisu nikada obnovili (*Aequum*, *Asseria*, *Varvaria*, *Tilurium*, *Burnum*, i brojni drugi[29]). Neki su se ipak obnovili, ali s

19) Na primjer *Ruginium* (Rovinj), M. Suić, o.c. str. 134 sl. 78 a, ali isto tako i mnogi drugi.

20) O proživljavanju i poslije nasceljavanja Hrvata ima vrlo malo vijesti. Za Zadar usp. N. Klaić-I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku,* Zadar 1976., str. 51 i d.

21) Za Trogir usp. N. Klaić, *Trogir u srednjem vijeku,* Trogir 1985., str. 11 i d.

22) Svi su smjerovi ulica isti, ali su različite širine, a gradski su sadržaji ostali na istim mjestima. Za Zadar usp. N. Klaić-I. Petricioli, o.c. str. 117 i d. Trogir je zadržao na središnjem području grčku ili možda čak predgrčku matricu; usp. B. Kirigin, *The Greeks in Central Dalmatia. Some Evidence, u Greek Colonitsts and Native Populations,* Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology Held in Honour of em. Professor A.D. Trendall, Canberra-Oxford 1990., str. 311, sl. 10.

23) Nin je bio srušen, ali se ipak obnavlja na starom mjestu upotrebljavajući i neke stare prostore; usp. M. Suić, Š. Batović, J. Belošević, *Nin. Problemi arheoloških istraživanja,* Zadar 1968., str. 53 i d.

24) Preseljenje se dogodilo bez obzira na dilemu *rušenje ili napuštanje Salone.* Usp. I. Goldstein, *Bizant,* str. 83 i d., Ž. Rapanić, *Il patrimonio dell Antichita nella poleogenesi dell Adriatico orientale nell alto medioevo,* Hortus artium medievalium I, Zagreb-Motovun 1995., str. 9 i d.

25) O tome usp. Ž. Rapanić, *Marginalije o postanku Dubrovnika,* u *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i u dubrovačkom području,* izd. Hrv. arh. društvo 12, Zagreb 1988., str. 39 i d. I. Goldstein, *Bizant,* str. 89 i d.; Ž. Rapanić, *Il patrimonio,* str. 10.

26) Malo je tragova antičkoga urbanizma očuvano u Senju (Senj).

27) Isti je slučaj i sa Skardonom. Vjerojatno su jedino današnje crkve sjele na stare lokacije i u Senju i Skradinu. Oba su grada u srednjem vijeku postala biskupije na temelju stare tradicije.

28) Narona je nestala s lica zemlje. Jedan bizantski novac (Bazilije I-Konstantin) nije potvrda kontinuiteta nasceljavanja, usp. E. Marin, *Ave Narona,* Zagreb 1997., str. 49, sl. na str. 54.

29) Osim Varvarije (Bribir) i Tilurija (Trilj) drugi nisu očuvali romansko ime. Trilj je, doduše, lokacijski i imenski nastavak *Pons Tiluri* koji je odvjetak Tilurija na prijelazu Cetine. U hrvatskim imenima sela Gardun i Vojnić očituje se, izgleda, vojnička prošlost toga područja što je *Tilurium* izvorno i bio.

izrazitim diskontinuitetom (*Osinium*,[30] *Oneum*[31] i *Argyruntum*[32]). Naselje *Mucrum* (Makarska) spominje se u nekim rimskim itinererima, a njezin biskup sudjeluje na II. crkvenom saboru u Saloni. Osim imena nije se očuvao ni točan položaj ni urbanistička osnova. U dubljoj unutrašnjosti svi su propali, a stanovništvo se razbježalo. Zaimljivo je da svi gradovi, osim Asserije i Aequuma, sadrže korijen svoga antičkoga imena, a neki su u hrvatskom imenu očuvali svijest o drevnoj prošlosti naselja (*Argyruntum*-Starigrad ili *Epidaurum*-Cavtat, *Civitas vetus*). Što se Narone tiče valja spomenuti da selo koje sjedi na staroj lokaciji ni u kakvoj formi ne krije svoje staro ime. Danas ono nosi hagioformni oblik imena (Sv. Vid). Međutim, potočić Norin čuva slavizirani oblik još predrimskoga imena grada.

Otoci pokazuju različitu sliku. Oni nisu doživjeli rušenje kao gradovi na obali, iako su neki potpali pod vlast novopridošlih naroda. Kad je riječ o sjevernodalmatinskim otocima, tada se jasno pokazuje da *Curicum*, *Crepsa*, *Apsorus* i *Arba* kontinuiraju. Arba je ponajviše očuvala svoju antičku matricu,[33] ali se ona ni u drugima nije izbrisala.[34] U srednjoj i južnoj Dalmaciji gradovi pokazuju različitu sliku. Geneza Korčule nije posve jasna, ali je ipak po svoj prilici još antičkoga, a možda čak i predantičkog postanja, na što bi upućivao smještaj na poluotoku i češljasta matrica komunikacija poput *Arbe*.[35] Taj grad ime baštini još od najranije grčke kolonije na cijelom Jadranu što je, po mome mišljenju, vrlo čvrsta indikacija da tu valja tražiti njezinu lokaciju. Svoj puni razvitak grad ipak doživljava tek u razvijenom srednjem vijeku. Faria, Starigrad na Hvaru, ima izraziti kontinuitet.[36] On je po svoj prilici unaprijeđen u biskupiju još krajem kasne antike, ali, ako je taj zaključak točan, tada biskupija ima diskontinuitet, jer se biskupija poslije preselila u susjedni Hvar.[37] Što se pak Hvara tiče njegova geneza nije pouzdano utvrđena, ali vjerojatno se ipak naslanja na antičku prošlost.[38] Međutim, nastanak novih gradova na otocima nezamisliv je bez prethodnika. Čak i Šibenik ima raniju gradsku tradiciju kao podgrađe bizantskoga

30) Zanimljiv je primjer grada Sinja, ime kojeg derivira od Osinium. Izvorno je *Osinium* bio na Sinjskom gradu, brežuljku gdje bijaše prahistorijska gradina. Rimski grad se kasnije spustio u ravnicu, a u kasnoj je antici opet oživjela gradina. Danas je grad ponovno u podnožju gradine. Zato to nije primjer napuštanja lokacije uz zadržavanje staroga imena.

31) I u slučaju Oneuma slična je situacija kao i kad je riječ o Osniju. Naime, izvorno je grad bio na pristrancima Mosora (zaselak Baučići). Uz ušće Cetine bila je luka koja je funkcionirala i u rimsko doba. Međutim, na padinama je vjerojatno i kasnije bio grad. Luka i grad vjerojatno su bili povezani. Danas je dakako gradić uz ušće Cetine. Tako ovo i nije primjer premještanja lokacije uz zadržavanje imena.

32) Za *Argyruntum* usp M. Suić, *Antički grad,* str. 139 i d. sl. 68.

33) O antičkoj matrici *Arbe* usp. M. Suić, Antički grad, str. 253 i sl. 170.

34) Gradski prostor Krka na otoku Krku uglavnom se podudara s antičkim. Usp. M. Suić, *Antički grad,* str. 136, sl. 72. Za Apsorus usp. A. Faber, *Osor-Apsorus iz aspekta antičkoga pomorstva,* Diadora 9, 1980, str. 289 i d., sl. 2, 4. Ista, *Počeci urbanizacije na otocima Cresu i Lošinju A) Arheološka topografija Osora, u Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju,* Izdanja hrv. arh. društva 7, Zagreb 1982., str. 61 i d., prilog 61, 62. O Crepsi se zapravo ne zna ništa.

35) Usp. B. Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća 2. Srednji vijek,* Zagreb 1995., str. 124, br. 156. Tu vidi i drugu literaturu. I autor vidi antičku osnovu plana. Vrlo pregledan plan Korčule tiskan je *u Enciklopediji hrvatske umjetnosti I,* Zagreb 1995., str. 454.

36) B. Kirigin, *Pharos. Prilog topografiji antičkog grada,* Diadora 13, 1991., str. 5 i d. J. Jeličić Radonić, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom gradu,* Split 1994., str. 18 i d.

37) N. Cambi, *Nuove scoperte di archeologia cristiana in Dalmazia,* Actes du Xe Congres intern. d archeologie chretienne III, Rome 1989., str. 2403 i d.

38) N. Petrić, *O gradu Hvaru u kasnoj antici,* Prilozi pov. umjetn. Dalmacije 20, 1975., str. 5 i d; N. Petrić, *O ranokršćanskim nalazima i spomenicima na otoku Hvaru,* Diadora 15, 1993., str. 311 i d.

39) Utvrda Sv. Ane obilježena je kasnoantičkom fazom, što su pokazala istraživanja I. Pedišića. Rezultati nisu još objavljeni.

kastruma.[39] Jedini grad koji je izgubio svoj gradski karakter je *Issa*. Njezin je nasljednik Vis baštinio ime, ali se lokacijski ne podudara s Issom.[40] Kad i kako je Issa izgubila kontinuitet pa i gradski karakter, nije još uvijek jasno. Ima mišljenja da se proces degradacije naselja dogodio čak i prije kasne antike,[41] ali ipak kasnoantički sloj na Prirovu, oko kazališta, jednoga od najvažnijih gradskih sadržaja Isse, pokazuje da je kasna antika ipak prisutna.[42] Razlog je napuštanja položaja Isse po svoj prilici posljedica unutrašnje erozije i prestanka gradskoga karaktera lokacije, ali tek u poznoj antici. Zanimljivo je da su svi gradovi na otocima bez obzira na kontinuitet ili diskontinuitet trajanja očuvali barem u korijenu antički naziv, što sigurno nije beznačajno.

Prije je nabrojeno više gradova nego što donosi Konstantin Porfirogenet kada nabraja bizantske gradove na istočnom Jadranu.[43] Usporedba tih popisa po svoj prilici pokazuje samo razliku u statusu, a ne iskazuje prestanak kontinuiteta, osim onih, dakako, koji su povijesno, arheološki ili lingvistički prestali postojati.

U Panoniji je situacija ipak različita: *Siscia*, *Andautonia*, *Marsonia*, *Cibale, Jovia, Aquae Iassae* i *Mursa* su tada teško stradali.[44] Obnovljeni su tek poslije protoka stanovitoga perioda koji je teško utvrditi. Očito to je prvo uspjelo Sisciji, ali je kontinuitet stanovništva više nego upitan.[45] Činjenica što je taj grad razmjerno brzo nastavio živjeti razlog je što se i ime očuvalo do danas, dok su druga naselja u kasnije doba dobili posve različita imena koja ne otkrivaju vezu s antikom. U današnjoj urbanoj strukturi tih gradova uključujući Sisak gotovo su nezamjetljivi tragovi starih struktura grada. Obnavljanja su i u primorju i u unutrašnjosti u znatno reduciranoj formi osobito na planu javnih zdanja.

Prema tomu, u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku događa se duboka kriza urbanoga života i življenja, ali se kontinuitet u većini takvih središta nije ugasio i to je bila bitna pretpostavka za daljnji ravitak. Grad je ne samo nositelj nego i prenositelj iskustava prijašnjeg razdoblja. Jedan od najvažnijih razloga je što su to u većini slučajeva lučki gradovi koji komuniciraju s ostalim dijelovima Sredozemlja i tako su očuvali veze sa svijetom koji je imao čvršći kontinuitet s prijašnjim razdobljima. Zanati su se kao temelj civilizacijske obnove mogli održati jedino u gradovima i osvježavati novim snagama ne samo iznutra nego i dolaskom majstora iz drugih krajeva. Kontinuitet s antikom ostvarivao se i trgovinom i kontaktima pomorskim putovima koji su još dugo vremena funkcionirali.

---

40) Suvremeni Vis, iako baštini ime od antičke Isse, lokacijski se s njom ne podudara jer se nalazi na suprotnoj strani uvale.

41) B. Kirigin, *Late Roman Period on the Island of Vis and Its Archipelago: the Archaeological Evidence*, Acta XIII Congressus Internationalis Archacologiae Christianae III, Citta del Vaticano-Split 1998., str. 429 i d, sl. 2 (lampica s likom Orfeja).

42) Za vrijeme nedavnih istraživanja antičkoga teatra na Visu (Prirovo) nađeno je dosta kasnoantičkih nalaza. O tome me je usmeno obavijestio istraživač M. Katić.

43) Konstantin Porfirogenet na istočnom Jadranu nabraja sljedeće gradove: *Decateron* (Kotor), *Raousion* (Dubrovnik), *Aspalathon* (Split), *Tetrangourion* (Trogir), *Diadora* (Zadar), *Arbe* (Rab), *Vecla* (Krk) i *Opsera* (Osor). Usp. De administrando imperio glava XXIX. Car stanovnike naziva Romanima. O tim gradovima usp. I. Babić, *Il destino dei centri abitati antichi sul suolo della Dalmazia nel corso dell alto medio evo*, Journal of Ancient Topography VII, 1997, Roma 1999., str. 19 i d.

44) Kalvarija tih gradova započela je još u IV. st. s prvim barbarskim prodorima. Iako doživljavaju dekadenciju i višekratna pljačkanja tijekom sljedećih stoljeća, ipak se oporavljaju. Definitivno propadaju tijekom borbi s Avarima u Panoniji, a posljednji je udarac pad Sirmija godine 582. Na salonitanskim koncilima godina 530. i 533. sudjeluju i siscijski biskupi *Johannes* i *Constantius*, što bi upozoravalo na činjenicu da je grad još u životu i da je tada najvjerojatnije u crkvenoj organizaciji bio priključen Dalmaciji.

45) *Siscia* je središte Ljudevita Posavskoga. Usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 311 i d. *Siscia* je bila smještena na iznimnom položaju između dviju rijeka.

Bizant je bio prisiljen održavati pomorski put istočnom obalom Jadrana, jer se samo tim morem mogao ostvarivati kontakt sa sjevernom Italijom. To je ista ona logika koja je nalagala Veneciji kontrolu pomorskih putova uz istočnu obalu Jadrana za plovidbu prema Istoku. Zbog toga su gradovi u primorju i na otocima kontinuirali, a u unutrašnjosti su uglavnom doživjeli diskontinuitet.

Iznimno kvalitetna i razgranata mreža rimskih cesta omogućivala je dodire obale i unutrašnjosti. Ti su pravci trajali od prethistorije, ali su ih Rimljani proširili, dotjerali i popločali. Međutim, kvaliteta tih prometnica omogućila je putovanje i u doba kad je propala rimska infrastruktura (održavanje, odmorišta, izmjene konja, prenočišta itd). Logika je pravaca uvijek ista, mijenjaju se samo ljudi i metode konstrukcije i održavanja. I to je jedan od razloga za brzo naopredovanje civilizacije na ostatcima antike.

Vrlo je važan čimbenik kontinuiteta, odnosno diskontinuiteta stanovništvo. Gradovi koji su sačuvali urbani kontinuitet morali su sačuvati i kontinuitet stanovništva.[46] Do miješnjanja staroga i novog stanovništva u gradovima, došlo je, međutim, razmjerno brzo.[47] U unutrašnjosti je teško govoriti o kontinuitetu jer je nedvojbeno prevladavalo novopridošlo stanovništvo koje će u IX. st. formirati hrvatsku državu. Potpuno je nejasan proces amalgamiranja staroga stanovništva. Iako se ne može dokazati, vjerojatno je preostalo iliro-rimskih enklava i nomadsko-stočarskog stanovništva koji su mijenjali lokacije i tako zadržavali svoje specifičnosti. To je stanovništvo očuvalo dugo oblike svoga drevnog pastirskoga života i fragmente retroromanskoga jezika.

Vjera je također bitan element u ispitivanju kontinuiteta. Krucijalno je pitanje pokrštavanja Hrvata. To očito nije bio jednokratni čin, nego dugotrajan proces. Je li pokrštenje franačkog, bizántskog ili lokalnoga podrijetla? U nas se potcjenjuju dva posljednje spomenuta čimbenika.[48] Zaleđe dalmatinskih gradova uspješno su mogli pokrstiti samo pripadnici lokalnoga klera. Uostalom, taj je kler imao znatnoga iskustva u pokrštavanju pogana. Proces pokrštavanja poganskoga stanovništva rimskoga carstva dovršen je u cijelosti tek u doba Justinijana (iako ni tada u potpunosti).[49] Nekršteni tada gube vlasništvo nad nekretninama i građansko pravo. Svećenstvo u dalmatinskim gradovima održalo se i u ranom VII. st.[50] imalo je još posla ne samo s pridošlim pućanstvom nego, i sa

46) To je teško dokazivo, ali romanizirano stanovništvo moralo se očuvati u svim dalmatinskim gradovima. To izričito navodi Konstantin Porfirogenet (usp. bilj. 43). Čak se i u salonitanskom ageru očuvalo staroga pučanstva. Usp. Ž. Rapanić, *Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku,* Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku 74, 1980., str. 189 i d.

47) Kao primjer za to može poslužiti slučaj splitskoga nadbiskupa Ivana koji je, po B. Gabričeviću, *Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače,* Vjesn. za arh. i hist. dalmatinsku LI, 1960., str. 87 i d. hrvatskoga podrijetla (Tvrdakov sin).

48) F. Šišić, *Povijest Hrvata,* str. 307 govori o definitivnom pokrštenju pod Francima iza godine 803. (osvajanja furlanskoga markgrafa Kadaloha). Hrvatska je do godine 878. pod vlašću Franaka. N. Klaić, o.c. str. 191 i d. Autorici nije prihvatljiva dalmatinska teza, iako sama uviđa da ima spomenika kršćanskoga karaktera koji se datiraju prije IX. st; F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata,* Zagreb 1988., pitanje pokrštavanja Hrvata shvaća kompleksno; N. Budak, o.c. str. 80-99 daje prednost franačkoj teoriji; I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek,* str. 227 i d. podjednako vrednuje bizantsku i franačku komponentu, što je bliže mome osobnom razmišljanju. M. Vidović, *Povijest crkve u Hrvata,* Split 1996., str. 47 daje pregled svih teorija o hrvatskom pokrštavanju, a drži da je proces pokrštavanja spor i postupan.

49) Usp. *Codex Iustinianus* I, 11, 10. Usp. A. Demandt, *Die Spatantike. Romische Geschichte von Diokletian bis Justinian 284-565. n. Chr.,* Munchen 1989., str. 201.

50) Još početkom VII. st. papa Grgur Veliki izmjenjuje brojna pisma s dalmatinskim klerom. Usp. F. Bulić, *Izabrani spisi* (članak "Grgur Veliki papa i njegovi odnosi s Dalmacijom" (god. 590-604.), Split 1984, str. 393 i d. Nije nevažan moment i to što je papa Ivan IV. bio Dalmatinac rođenjem, a vjerojatno i obrazovanjem. To dokazuje da je sredinom VI. st. bilo klera u Dalmaciji.

starosjedilačkim enklavama u blizini dalmatinskih gradova. Ako pak antički gradovi, kako neki istraživači drže, nisu porušeni nego napušteni, kler je u tome procesu morao imati odlučujuću ulogu i sigurno nije izgubio kontinuitet. Svećenstvo koje je imalo znatnoga iskustva u kristijanizaciji pogana vjerojatno je brzo prionulo poslu. Proces pokrštavanja nije kratkotrajan posao. Od doba priznanja kršćanstva kao državne religije (godine 392.) pa barem do Justinijanova doba pokrštavanje nije prestalo. Međutim, to ne znači da i franački misionari nisu sudjelovali u pokrštavanju Hrvata, ali je njihov rad mogao trajati tek oko tri četvrtine stoljeća, što je sasvim nedovoljno. Uloga franačkoga pokrštavanja imala je po svoj prilici znatniju ulogu u hrvatskoj dubljoj umutrašnjosti. To još nije vrijeme izreke *cujus regio illius religio* da bi se promjena dogodila u kratkom vremenu po želji vladara.

Staro se gradsko stanovništvo stoljećima služilo latinskim jezikom. Tek u kasnijem srednjem vijeka počinju prodirati hrvatski i talijanski. Prvi su natpisi, isprave i gradski statuti pisani latinskim jezikom.[51] Čak i na području gdje se naselilo novo stanovništvo natpisi su na latinskom.[52] To valja smatrati tradicijom kao što je to bilo i u drugim krajevima negdašnjega antičkog svijeta, a ne samo učenim jezikom. Postojanje retroromanskih jezika (veljotski, jadertinski, raguzejski, a vjerojatno i neki drugi koji su ranije nestali) nedvosmisleno su svjedočanstvo kontinuiteta stanovništva. Nestankom romanskoga etničkog supstrata nestalo je i tih jezika. Preživjeli romanizmi u toponomastici, fauni, osobito ihtiofauni i flori mogu se objasniti samo čvrstim dodirom i bliskim vezama slavenskoga i romanskoga stanovništva.[53] Početak upotrebe hrvatskoga jezika i glagoljice je vezan za liturgiju i pojavljuje se prije svega u ruralnim ili gradskim ruraliziranim sredinama.

Civilizacijski razvitak prvih stoljeća ranoga srednjeg vijeka također iskazuje kontinuitet. I to bez obzira na prošireno, ali neutemeljeno mišljenje o "hrvatskom" ili sjevernom podrijetlu pletera[54] i autohtonoj genezi slobodnih crkvenih oblika,[55] ipak nema dvojbe da su i arhitektura i njezina dekoracija posljedica logičnog razvitka što se oslanja na tradicije i iskustva iz prethodnoga razdoblja. To su stilske pojave, karakteristične i za ostala sredozemna područja. E. Dyggve[56] i Lj. Karaman[57] imaju različite vizije o nastanku ranosrednjovjekovne arhitekture. Karamanovoj tezi o lokalnom podrijetlu crkvenih oblika čednih dimenzija, Dyggve suprtotstavlja formalno preživljavanje nekih zdanja sve do duboko u srednji vijek, a njihovo je značenje u tome što su izvršili odlučan upliv na lokalnu graditeljsku praksu. M. Prelog je bio mišljenja da antičke tradicije traju do rane romanike,

51) Dovoljno je poviriti u arhive, notarske spise, zbirke natpisa, gradske statute itd. Usp. *Codex Diplomaticus*, scriju gradskih statuta što ih izdaje Književni krug Split.

52) Usp. V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj,* Split 1996.

53) Brojne su studije P. Skoka, V. Vinje, Ž. Muljačića, P. Šimunovića, V. Skračića i brojnih drugih.

54) J. Strzygowski, *Altslawische Kunst. Eine Vesuch ihres Nachweises.* Augsburg 1929., str. 118 i d.

55) Lj. Karaman, *Iz kolijevske hrvatske prošlosti,* Zagreb 1930., na mnogo mjesta. Lj. Karaman, *Glose djelu.* E. R. Dyggve-R. Egger, *Der altchristliche Friedhof Marusinac,* Vjesn. za arh. i hist dalm. LI 1930.,40, str. 237 i d. Lj. Karaman, *Nova knjiga o ranokršćanskoj Saloni,* Peristil I. 1954, str. 179 i d;E. Dyggve-R. Egger, *Forschungen in Salona III,* Wien 1939., str. 119 i d; E. Dyggve *History,* str. 125 i d. te na više drugih mjesta.

56) Usp. bilj. 55.

57) M. Prelog, *Prilog analizi razvoja srednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji, Povijesnoumjetničke studije I. Između antike i romanike,* Zagreb (bez god. izlaženja), str. 17. Isti, *Između antike i romanike,* isti zbornik, str. 67 i d. Isti, *Predromanika i romanika,* isti zbornik str. 137 i d.

58) O tome usp. Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji,* Split 1987., str. 7 i d.

a antički faktor nije negirao čak ni u romanici.[58] Što se pak pleterne skulpture i njezinih kasnijih figuralnih odvjetaka tiče valja kazati da je preromanička plastika stilski fenomen čitavoga Sredozemlja, posebno zapadnoga (što je već davno u znanosti neprijeporno).[59] Drugo je pitanje kojoj umjetničkoj koine pripada pleter u hrvatskim krajevima. "Hrvatski" je pleter samo regionalni segment u općem umjetničkom razvitku. Slično je i sa slikarstvom.[60] Na žalost, u pleteru, a osobito slikarstvu, slabo su očuvane najranije faze razvoja, što umnogome otežava zaključke. Međutim, za kvalitetnu usporedbu u nas nedostaju i starokršćanske freske, osobito figuralnoga karaktera. Još smo u vrlo nerazvijenojm stanju poznavanja najranijih slojeva pleterne dekoracije. Ipak se čini da se barem neke karakteristike rane faze pletera mogu utvrditi u gradovima. Tim putem je likovni izraz stigao i u zaleđe. Zanimljivo je da J. Strzygowski, E. Dyggve i Lj. Karaman zapravo ne rabe termin kontinuitet ili diskontinuitet. Oni raspravljaju o genezi hrvatske srednjovjekovne umjetnosti. M. Prelog također primarno istražuje genezu i s time u svezi uvodi termin tradicija, a konačno i kontinuitet kao čimbenike u genezi.[61] On u prvom redu ističe vrijednost antičke tradicije zanatstva, poklanjajući znatnu pažnju društveno gospodarskim odnosima koji su ostali neizmjenjeni i u ranom srednjem vijeku.[62]

Valjalo bi ipak naglasiti da pleterna ornamentika nije nastala na našem tlu i prema motivima strokršćanske umjetnosti kako netko ne bi promislio da je ta umjetnost, ako već nije "hrvatska", ipak produkt hrvatskoga tla. Očito je da se kreativni čin dogodio ondje gdje su zanatske radionice kontinuirale i gdje su postojale kreativne snage sposobne za iskorake. Međutim, ne može se odgovoriti na pitanje gdje se pleter na Sredozemlju rodio ili još bolje rađao, ali se kao stil proširio posvuda pa i u naše krajeve bez posrednika, a to se moglo dogoditi preko gradova na obali i njihove povezanosti sa sredozemnom ekumenom. To je isti onaj proces koji se događao i u ranijim stoljećima sa staroḳršćanskom dekorativnom plastikom koja nije nastala u našim krajevima nego je usvojena kao standard, a nikako kao neposredni produkt orijentalnih utjecaja.

Nakit, oružje i oruđe pa čak i liturgički predmeti (kadionice) su ili import iz Bizanta i franačkoga područja ili su to lokalne izrađevine nastale pod takvim utjecajem.[63] Međutim, i bizantske i franačke izrađevine nose pečat takvih utjecaja. U ranom srednjem vijeku nema više koptskoga importa metalnih predmeta (posude, kadionice i sl.). Lončarstvo se također nedvojbeno oslanja na ranije forme i tehniku.[64] Ponekad je teško razlikovati srednjovjekovnu od kasnoantičke rustične keramike.

Rezimirajući gore izneseno valja zaključiti da u svim aspektima života ne postoji izravni kontinuitet, ali isto tako da nema ni izrazitoga diskontinuiteta, unatoč znatnim promjenama.

59) M. Prelog, *Problem geneze,* str. 51 i d.

60) Ibidem, str. 19.

61) Ibidem, str. 22 i d.

62) Ibidem, na više mjesta.

63) Usp. ovdje popis odabrane literature: J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata na jadranskoj obali od doseljenja do IX. st.* Materijali SADJ-a, Zadar 1976., str. 297-318; Isti, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9 stoljeća,* Zagreb 1980.; S. Jakovac, *Nalazi ratničke opreme karolinškog tipa s područja sjeverne Dalmacije,* Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 35, Razdio povijesnih znanosti (22), 1995/6, Zadar 1997., str. 127-148; D. Jelovina, *Starohrvatska baština,* Zagreb 1976.; Isti, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine,* Split 1976.; Isti, *Mačevi i ostruge karolinškoga obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika,* Split 1986.; Z. Vinski, *Novi ranohrvatski nalazi u Jugoslaviji,* Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. s. 10/11, 1977.-78., 143-189; Isti, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji,* Starohrvatska prosvjeta 3. s. 11, 1981., str. 9-53; Isti, *Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji,* Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. s. 16/17, 1983.-84., str. 183-200.

64) J. Belošević, *La necropole paleocroate Nin-Ždrijac,* Inventaria Atrchacologica 24, Beograd 1980.

Usporedba arheološkoga materijala i civilizacijskih aspekata pokazuje da su razlike između V. i VI. st. mnogo manja nego između VI. i VII.-VIII. st. Unatoč tomu antika je ipak bila izravan i djelatni čimbenik čija se uloga ne smije zanemariti. Svuda gdje je prethodno cvala antička rodila se i velika srednjovjekovna civilizacija. Za njezin je puni razvitak očito bio potrebit solidan antički temelj. To je opći proces na Sredozemlju. Hrvatska ima sreću što se nalazi u cijelosti na području prostiranja antičke civilizacije. Razlike u civilizacijskoj razini između obale i neposrednoga zaleđa i dublje hrvatske unutrašnjosti počivaju očito na snažnije izraženom kontinuitetu, odnosno u gubitku izravnoga dodira s izvorom, što se dogodilo nestankom gradova i gradske kulture. Međutim, usprkos tomu, ni u Panoniji se veza s antikom nije posve prekinuta.

Prema tomu, civilizaciju srednjega vijeka treba smatrati zasebnim periodom koji nastaje na antičkim prežitcima, tradicijama pa i kontinuitetu što bijašei čvrst temelj za samostalni hod.

Pitanje kontinuiteta, odnosno diskontinuiteta je sigurno jedno od najsloženijih pitanja kada je riječ o hrvatskom ranom srednjem vijeku. Da bi se približili odgovorima, još su potrebita mnoga istraživanja, a ono što se smije zaključiti jest da je antika aktivni i formativni čimbenik u rađanju novih civilizacijskih tokova, a osobito prenosnik općih standarda koji se mogu zapaziti osobito kad je riječ o arhitekturi i skulpturi na području prostiranja hrvatske države. Nove političke i druge okolnosti usmjerile su razvoj u drugom pravcu. Ne smije se izgubiti iz vida da je to razdoblje stvaranja novoga poretka i rađanja europskih država, među ostalima i hrvatske. Pitanje kontinuiteta, odnosno diskontinuiteta bi se, kao vrlo slojevit problem, mogao ispitivati na još mnogim povijesnim i civilizacijskim razinama, a zasluživao bi posebnu pažnju, timski rad i brojne publikacije.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky